

พลศาสตร์ไม่เชิงเส้น (Nonlinear Dynamics) ของวงจรไฟฟ้า (10 คะแนน)

จงอ่านข้อแนะนำทั่วไปในอีกของหนึ่งก่อนเริ่มทำข้อสอบ

บทนำ

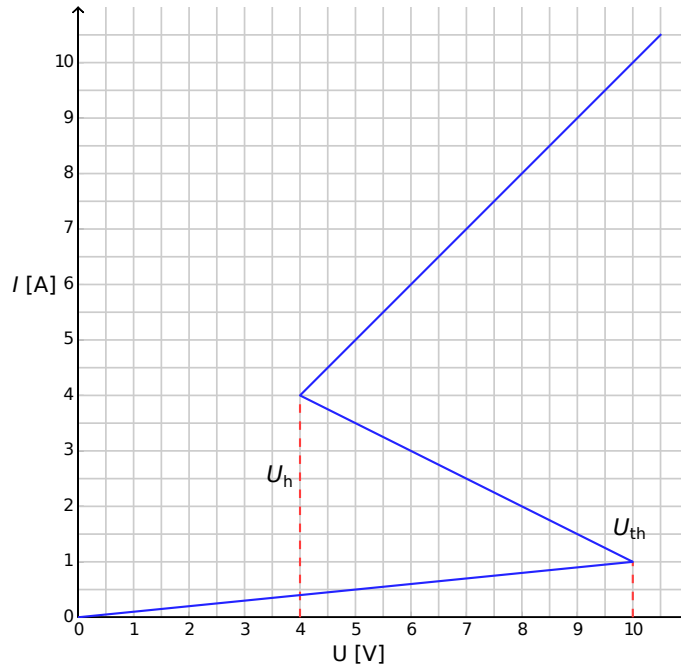
ชิ้นส่วนวงจรกึ่งตัวนำไม่เชิงเส้น (nonlinear) ทวิเสถียร (bistable) (เช่น ไทริสเตอร์ (thyristor)) ถูกใช้อย่างกว้างขวางในวงจรไฟฟ้า เป็นสวิตช์และตัวกำเนิดการสั่นของสนามแม่เหล็กไฟฟ้า การใช้ประโยชน์หลักของไทริสเตอร์ คือการควบคุมไฟฟ้ากระแสสลับในวงจรไฟฟ้ากำลังสูง ตัวอย่างเช่น เครื่องเปลี่ยนไฟฟ้ากระแสสลับให้เป็นกระแสตรง (rectifier) ในระดับเมกะวัตต์ ชิ้นส่วนวงจรทวิเสถียรอาจจะใช้เป็นระบบจำลองสำหรับปรากฏการณ์การจัดการตัวเองในฟิสิกส์ (หัวข้อนี้จะถูกพูดถึงในข้อ B ของคำถามนี้) ในชีววิทยา (ดูข้อ C) และสาขาอื่นๆ ของวิทยาศาสตร์ไม่เชิงเส้นยุคใหม่

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความไม่เสถียรและพลศาสตร์ของวงจรที่รวมชิ้นส่วนวงจรที่ความสัมพันธ์ $I - V$ ไม่เชิงเส้น และเพื่อค้นหาประโยชน์ที่เป็นไปได้ของวงจรเหล่านี้ในด้านวิศวกรรมและในการสร้างแบบจำลองของระบบทางชีววิทยา

ข้อ A. สถานะคงตัว (stationary state) และความไม่เสถียร (instability) (3 คะแนน)

รูปที่ 1 แสดงกราฟความสัมพันธ์ $I - V$ ที่เรียกว่าความสัมพันธ์รูปตัวเอส (S-shaped) ของชิ้นส่วนวงจรไม่เชิงเส้น X ในช่วงความต่างศักย์คร่อม X ที่มีค่าระหว่าง $U_h = 4.00 \text{ V}$ (ความต่างศักย์ยึด: holding voltage) และ $U_{th} = 10.0 \text{ V}$ (ความต่างศักย์ขีดแบ่ง: threshold voltage) ความสัมพันธ์ $I - V$ นี้ให้ค่ากระแสหลายค่าที่ค่าความต่างศักย์เดียวกัน เพื่อให้ง่าย กราฟในรูปที่ 1 ถูกวาดให้แต่ละส่วนเป็นเส้นตรง โดยเฉพาะเส้นแขนงบนสุดนั้นถ้าลากเส้นต่อไปจะพุ่งไปตัดจุดกำเนิดของกราฟพอดี การประมาณนี้ใช้อธิบายพฤติกรรมของไทริสเตอร์จริงๆ ได้เป็นอย่างดี

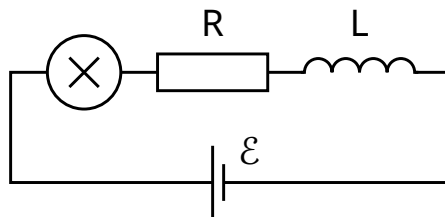
รูปที่ 1: กราฟความสัมพันธ์ $I - V$ ของชิ้นส่วนวงจรไม่เชิงเส้น X

- A.1** จากกราฟ จงหาค่าความต้านทาน R_{on} ของชิ้นส่วนวงจร X ของแขนงด้านบนสุดของกราฟ-ความสัมพันธ์ $I - V$ และ R_{off} ของแขนงด้านล่างสุดตามลำดับ ส่วนแขนงตรงกลางสามารถอธิบายได้โดยสมการ 0.4pt

$$I = I_0 - \frac{U}{R_{\text{int}}} \quad (1)$$

จงหาค่าของพารามิเตอร์ I_0 และ R_{int}

ชิ้นส่วนวงจร X ต่อแบบอนุกรม (ดูรูปที่ 2) กับตัวต้านทาน R ตัวเหนี่ยวนำ L และตัวกำเนิดศักย์ไฟฟ้าอุดมคติ $\mathcal{E}$ ที่ไม่มีความต้านทานภายใน ในกรณีที่กระแสมีค่าคงตัวเทียบกับเวลา กล่าวคือ $I(t) = \text{ค่าคงตัว}$ เราจะเรียกวงจรนี้ว่าอยู่ใน สภาวะคงตัว (stationary state)

รูปที่ 2: วงจรไฟฟ้าที่มีชิ้นส่วนวงจร X ตัวต้านทาน R ตัวเหนี่ยวนำ L และตัวกำเนิดศักย์ไฟฟ้า $\mathcal{E}$

A.2 จงหาจำนวนจุดของสภาวะคงตัวที่เป็นไปได้ของวงจรในรูปที่ 2 เมื่อ $\mathcal{E}$ มีค่าคงตัวค่าหนึ่ง และ $R = 3.00 \Omega$ 1pt
ถ้าเปลี่ยนเป็น $R = 1.00 \Omega$ แล้วจะมีจุดสภาวะคงตัวที่เป็นไปได้จำนวนกี่จุด

A.3 ให้ $R = 3.00 \Omega$ $L = 1.00 \mu\text{H}$ และ $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$ ในวงจรแสดงในรูปที่ 2 จงหาค่าของกระแส $I_{\text{stationary}}$ และศักย์ไฟฟ้า $V_{\text{stationary}}$ ที่ผ่านและคร่อมชิ้นส่วนวงจรไม่เชิงเส้น X เมื่อวงจรอยู่ในสภาวะคงตัว 0.6pt

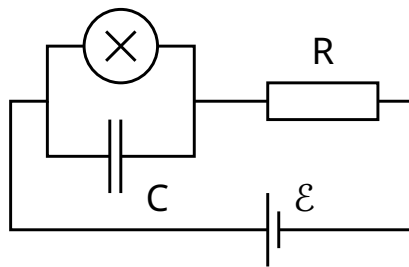
วงจรในรูปที่ 2 อยู่ในสภาวะคงตัว โดยมี $I(t) = I_{\text{stationary}}$ สภาวะคงตัวนี้เสถียรถ้าหลังจากถูกรบกวนเล็กน้อย (เพิ่มหรือลดกระแสเล็กน้อย) แล้วกระแสจะกลับ ไปสู่ค่าเดิมที่สภาวะคงตัว แต่สภาวะคงตัวนี้จะไม่เสถียรถ้าหลังจากถูกรบกวนไปแล้วระบบออกห่างไปจากสภาวะคงตัวเรื่อยๆ

A.4 ใช้ค่าเชิงตัวเลขจากข้อ **A.3** แล้วศึกษาความเสถียรของสภาวะคงตัวเมื่อกระแส $I(t) = I_{\text{stationary}}$ 1pt
จากนั้นจงหาว่าสภาวะคงตัวนี้เสถียรหรือไม่

ข้อ B. ชิ้นส่วนวงจรไม่เชิงเส้นทวิเสถียร (Bistable non-linear elements) ในฟิสิกส์: เครื่องส่งสัญญาณวิทยุ (5 คะแนน)

เราจะตรวจสอบการทำงานของวงจรแบบใหม่ (ดูรูปที่ 3) ตอนนี้อนุกรมนำชิ้นส่วนวงจรไม่เชิงเส้น X ต่อแบบขนานกับตัวเก็บประจุที่มีค่าความจุไฟฟ้า $C = 1.00 \mu\text{F}$ จากนั้นส่วนนี้ของวงจรถูกต่อแบบอนุกรมกับตัวต้านทานที่มีค่าความต้านทาน $R = 3.00 \Omega$ และตัวกำเนิดศักย์ไฟฟ้าอุดมคติ $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$

วงจรนี้มีการสั่นของกระแสและศักย์ไฟฟ้าแบบเป็นรอบ (cycle) โดยที่ความสัมพันธ์ $I - V$ ของชิ้นส่วนไม่เชิงเส้น X จะกระโดดจากแขนงหนึ่งไปยังอีกแขนงหนึ่งในแต่ละรอบการสั่น

รูปที่ 3: วงจรไฟฟ้าที่มีชิ้นส่วนวงจร X ตัวเก็บประจุ C ตัวต้านทาน R และตัวกำเนิดศักย์ไฟฟ้า $\mathcal{E}$

B.1 จงวาดภาพของรอบการสั่นบนกราฟความสัมพันธ์ $I - V$ ให้ออกทิศของการเปลี่ยนแปลง 1.8pt
(ตามเข็มนาฬิกาหรือทวนเข็มนาฬิกา) พร้อมทั้งให้เหตุผลโดยใช้สมการและแผนภาพ

B.2 จงหาสมการสำหรับเวลา t_1 และ t_2 ที่ระบบใช้ในแต่ละแขนงของกราฟความสัมพันธ์ $I - V$ 1.9pt
ในช่วงหนึ่งรอบการสั่น จงหาค่าตัวเลขของ t_1 และ t_2 และหาค่าตัวเลขของคาบการสั่น T
ให้สมมติว่าเวลาที่ใช้ในการกระโดดจากแขนงหนึ่งไปยังอีกแขนงหนึ่งนั้นมีค่าน้อยมาก

B.3 จงประมาณกำลังเฉลี่ย P ที่สูญเสียไปจากชั้นส่วนวงจรมีเชิงเส้นในหนึ่งรอบการสั่น ให้อันดับของขนาด (order of magnitude) ถูกก็เพียงพอ 0.7pt

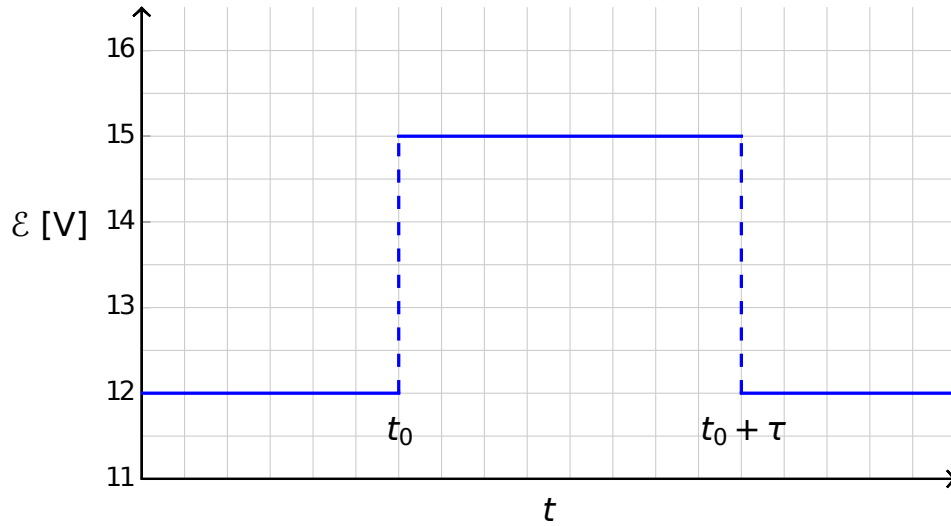
วงจรมีรูปที่ 3 ถูกนำไปใช้ในการสร้างเครื่องส่งสัญญาณวิทยุ โดยที่ชั้นส่วนวงจรมีเชิงเส้น X จะต่อกับปลายด้านหนึ่งของเสาอากาศ (ลวดตรงยาว) ที่มีความยาว s อีกด้านหนึ่งของลวดปล่อยอิสระ คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าภายในเสาอากาศเป็นคลื่นนิ่ง อัตราเร็วของคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าตามแนวเสาอากาศจะเท่ากับในสุญญากาศ เครื่องส่งสัญญาณวิทยุใช้ฮาร์โมนิกหลักของระบบซึ่งมีคาบการสั่น T ตามที่คำนวณได้ในข้อ **B.2**

B.4 จงหาค่าที่เหมาะสมที่สุดของ s สมมติว่ามันต้องไม่มากกว่า 1 km 0.6pt

ข้อ C. ชั้นส่วนวงจรมีเชิงเส้นทวิเสถียรในชีววิทยา: นิวริสเตอร์ (neuristor) (2 คะแนน)

ในข้อนี้ นักเรียนจะพิจารณาประโยชน์ของชั้นส่วนวงจรมีเชิงเส้นทวิเสถียรในการสร้างแบบจำลองของกระบวนการทางชีววิทยา เซลล์ประสาท (neuron) ในสมองของมนุษย์มีสมบัติต่อไปนี้ เมื่อถูกกระตุ้นโดยสัญญาณจากภายนอก มันจะสั่นเพียงหนึ่งรอบแล้วจะกลับไปยังสภาพเริ่มต้น สมบัตินี้เรียกว่าความสามารถในการถูกกระตุ้น (excitability) เนื่องจากสมบัตินี้ พัลส์ (pulse) สามารถแพร่ขยายไปในเครือข่ายของเซลล์ประสาทที่เชื่อมต่อกันเป็นระบบประสาทได้ชีพที่ทำจากสารกึ่งตัวนำซึ่งถูกออกแบบให้เลียนแบบการถูกกระตุ้นและการแพร่ขยายของสัญญาณในลักษณะนี้ เรียกว่านิวริสเตอร์ (neuristor) (มาจากคำว่าเซลล์ประสาท (neuron) และทรานซิสเตอร์ (transistor))

เราจะพยายามสร้างแบบจำลองนิวริสเตอร์อย่างง่าย โดยใช้วงจรมีชั้นส่วนวงจรมีเชิงเส้น X ซึ่งเราได้ศึกษาสมบัติไปก่อนหน้านี้แล้ว เพื่อให้ได้ผลตามต้องการ เราลดศักย์ $\mathcal{E}$ ของวงจรมีรูปที่ 3 ลงเป็น $\mathcal{E}' = 12.0 \text{ V}$ ทำให้การสั่นหยุดลงและระบบจะเข้าหาสภาวะคงตัว จากนั้นเราจะเพิ่มศักย์ขึ้นอย่างรวดเร็วกลับไปเป็นค่า $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$ และเมื่อเวลาผ่านไป τ (โดยที่ $\tau < T$) เราจะเปลี่ยนศักย์ให้เป็นค่า $\mathcal{E}'$ อีกครั้ง (ดูรูปที่ 4) เราจะพบว่ามีความถี่วิกฤต τ_{crit} ที่ระบบจะแสดงพฤติกรรมที่ต่างกันสำหรับ $\tau < \tau_{\text{crit}}$ และ $\tau > \tau_{\text{crit}}$

รูปที่ 4: ศักย์ของตัวกำเนิดศักย์ไฟฟ้าเป็นฟังก์ชันของเวลา

C.1	วาดกราฟคร่าวๆ ของกระแส $I_X(t)$ ที่ผ่านชิ้นส่วนที่ไม่เชิงเส้น X ในรูปฟังก์ชันของเวลาสำหรับ $\tau < \tau_{\text{crit}}$ และ $\tau > \tau_{\text{crit}}$	1.2pt
C.2	จงหาสมการและค่าตัวเลขของเวลาวิกฤต τ_{crit}	0.6pt
C.3	วงจรที่มี $\tau = 1.00 \times 10^{-6}$ s เป็นนิวริสเตอร์ได้หรือไม่	0.2pt